

БИЛИНГВАЛНАТА ЕЗИКОВА ЛИЧНОСТ В ПАРАДИГМАТА НА КОМУНИКАТИВНАТА ГРАМАТИКА

Вехбие Балиева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

THE BILINGUAL LINGUISTIC IDENTITY IN THE PARADIGM OF THE COMMUNICATIVE GRAMMAR

Vehbie Balieva

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

In the conceptual frame of communicative grammar and with the help of elements of cognitive linguistics, the article argumentatively presents a methodology for mastering Bulgarian as a second language. The main idea is to get bilingual children aged 5-6 years to become proficient in a second language through the use of frame scripts, frame scenarios and games. An exemplary frame script titled *Holidays* and the corresponding to it frame scenarios *Personal Holiday* and *Special Holidays* are developed, as well as appropriate games needed in order to realize these.

Key words: communicative grammar, cognitive linguistics, second language, frame script, frame scenario, game

Уводни думи

Моделът на билингвалната езикова личност на 5 – 6-годишното дете, който е разгледан подробно в друго изследване (Балиева 2016: 333 – 338), може да служи като отправна точка при изграждането на методическа система, подчинена на принципите на комуникативната граматика за преподаването и за усвояването на българския език като втори. Всеки език, усвояван след езика, на който детето се е научило да говори, се разглежда като втори.

Целта на това изследване е да представи в относително нова релация комуникативната граматика и когнитивната лингвистика. И двете научни направления залагат на функционалното начало, затова смятаме за подходящо да се търси взаимовръзка между фреймовия и

концептуалния анализ като инструментариум на когнитивната лингвистика и парадигмата на комуникативната граматика. Това може да подпомогне усвояването на българския език като втори от 5 – 6-годишните деца от турската лингвокултурна общност в България.

Комуникативната граматика и билингвалната езикова личност

В статията си *Функционализъм и комуникативна граматика* Стоян Буров и Лилия Бурова правят обзор на парадигмата на комуникативната граматика и представят базови публикации в това направление: на Джефри Лийч и Ян Свартвик, изследващи английския език; на Улрих Енгел и Роземария Тертел, като изследователи на немския език; спират вниманието си на проучването на руския език, направено от Галина А. Золотова, Надежда К. Онипенко и Марина Ю. Сидорова; запознават с изследването на Мария Костова за българския език (вж. Буров, Бурова 2014, [http](#)).

Авторите подчертават, че самото понятие *комуникативна граматика* не е съвсем ясно дефинирано в лингвистиката (нито в България, нито в чужбина). Затова извеждат четири базови тезиса, които очертават **концептуалната рамка на комуникативната граматика** и задават русло на изследователските дирения в тази насока (вж. Буров, Бурова 2014, [http](#)):

1. Комуникативната граматика е граматика (а не „граматика“ на комуникацията¹).
2. В структурно отношение тя е подчинена на комуникативния принцип в организацията на обучението.
3. Описанието на граматическия строй е функционално ориентирано, а систематиката на материала е според комуникативните потребности на обучаемите.
4. Нейната основна цел е да формира у обучаемите умения и навици да построяват и употребяват правилни в граматическо отношение и уместни в комуникативно отношение изказвания.

За да бъдат приложени, тезисите трябва да бъдат подробно анализирани и съотнесени към разглежданата от нас проблематика. Ст. Буров и Л. Бурова представят множество употреби на термина *гра-*

¹ Тук авторите визират книгата на Боримир Кръстев „Грамматика на комуникацията (Функционално описание на българския език с оглед на изучаването му от чужденци)“, като се разграничават от виждането на Б. Кръстев за водеща роля на комуникацията, но без конкретна граматическа систематика.

матика и аргументирано застават на позицията, че *комуникативната граматика в същността си е граматика*. Така те отстояват **първия тезис** – каквито и да са комуникативните потребности на говорещите, каквито и да са условията, при които се осъществява комуникацията, първостепенна е ролята на граматически правилните конструкции и усвояването на умения за съставянето им. Само така комуникативната граматика би могла да осъществява основната си функция – да подпомага усвояването на знания и умения (от учещите втори език) за изграждане на правилни в граматическо отношение изказвания. Това е важна отправна точка за създаването на методика и методически пособия, с чиято помощ да се овладява българският език като втори в предучилищна възраст – граматичното начало е базово, независимо че се осъществява приоритетно чрез комуникацията.

Що се отнася до **втория тезис**, който извеждат авторите, е важно да се споменат няколко основни положения, залегнали в съвременното обучение по език (първи, втори). Ясно трябва да се разграничават ареалите на действие на комуникативния принцип и на комуникативния подход.

Утвърдена дидактическа максима е, че *принцип* и *подход* не се препокриват, макар да се употребяват от някои изследователи като взаимно заменяеми. Да бъде съобразено обучението по език с **комуникативния принцип**, означава в рамките на обучението да се използват *задачи с конкретна комуникативна цел*. Това обикновено е свързано с наличието на определени диалози, чрез които става представянето или затвърждаването на усвояваната в урока лексика и/или граматика.

Комуникативният подход се залага в цялостната организация на обучението и всички нейни елементи – преподаването, усвояването, учебните пособия, методическите ръководства. Както посочват и самите автори – той се базира на трите **П**: **П**однасяне на материала, **П**рактикуване на материала и **П**родукция (употреба на материала в реална речева среда). Т.е. комуникативният подход в обучението по език е свързан с това – винаги да се търси практическата необходимост и приложимост на усвояваното учебно съдържание – лексикално и граматично: **А) при неговото представяне** (да се търсят реални, често срещани житейски ситуации, които биха предизвикали комуникация, изискваща точно тези знания); **Б) при неговото практикуване** (адресатът и адресантът да имат допирни точки, за да има за какво да комуникират) и **В) при неговата употреба** (да има ясно изразена комуникативна цел, зад която стои комуникативно намерение).

С други думи, комуникативната граматика залага на комуникативния принцип, но по-важен за нея е комуникативният подход. При реализацията на учебните единици се следи за спазването на принципа, а при изработването на цялата система на обучение – за съблюдаването на подхода.

В основата на **третия тезис** е залегнала идеята на Ст. Буров за функционалната парадигма на граматиката по принцип и на комуникативната граматика – в частност. Така въз основа на очертаваните разлики между формалната и функционалната парадигма в лингвистичните изследвания, направени от Саймън Дик, както и базирайки се на монографичното изследване *Лингвистична прагматика* на Стефана Димитрова, Ст. Буров и Л. Бурова извеждат следната йерархизация на езиковите равнища:

формална парадигма	Функционална парадигма
Синтаксис	Прагматика
Семантика	Семантика
Прагматика	Синтаксис

Изключително важно е уточнението, което правят двамата автори: „Във формалната парадигма изследванията вървят приоритетно от формата към значението и оттам – към употребата; във функционалната парадигма се изучава преди всичко употребата, чрез нея – значението и накрая – формата. Така семантиката и при единия, и при другия подход заема средишно положение, но в първия случай става дума за семантика на изреченията, а във втория – за семантика на изказванията“ (Буров, Бурова 2014, [http](#)).

Ако се съотнесат йерархизацията на езиковите равнища от гледна точка на функционалната парадигма и изведената структура на билингвалната езиковата личност от гледна точка на когнитивния подход, се вижда, че те съвпадат. На практика моделът на езиковата личност е конкретизация на йерархизацията (Табл. 1).

Таблица 1. Връзка между функционалната парадигма на комуникативната граматика и билингвалната езикова личност

ФУНКЦИОНАЛНА ПАРАДИГМА	БИЛИНГВАЛНА ЕЗИКОВА ЛИЧНОСТ
Прагматика	Фреймово равнище (картина на света)
Семантика	Концептуално равнище (концептуална картина на света)
Синтаксис	Езиково равнище (езикова картина на света)

Това схематизирано представяне, в което най-високата позиция заема прагматиката, отговаря на тезата, че комуникативната граматика по същество е подчинена на релацията **прагматика – граматика**, а не на **граматика – прагматика**. Така комуникативната граматика може да бъде определена като комуникативно-прагматично ориентирана, защото „[...] в комуникативните граматика приоритет имат потребностите на комуникацията и комуникантите, те изискват и налагат неконвенционален, иновативен подход към граматическата система, като подчиняват организацията на граматичните обекти на своите нужди“ (вж. Буров, Бурова 2014, <http>).

От гледна точка на комуникативната граматика първично е комуникативното намерение. За да бъде реализирано от децата, то трябва да бъде „облечено“ в езикови средства (думи и граматични категории), а на следващ етап – и в практически умения за употребата на езиковите средства с оглед на комуникативната ситуация и на комуникативното намерение. С други думи, в центъра първо се поставя комуникативното намерение и около него се подреждат лексиката, граматиката и социокултурната информация, така че детето да успее да го осъществи. Този е начинът да се реализира т.нар. от Ст. Буров и Л. Бурова неконвенционален подход; това е средството да се подчинят граматическите обекти на конкретните нужди на детето. Така биха могли да се изпълнят зададените от последния (**четвърти**) тезис насоки – децата да употребяват правилни в граматическо отношение и уместни в комуникативно отношение изказвания.

Такава трябва да бъде основната разлика при планирането на методическите единици на комуникативната граматика и на урочните единици в традиционното обучение по език. Водеща да бъде комуникативната задача, а не материалът, който е заложен за усвояване в учебното разпределение. Макар и с помощта на комуникативния подход, традиционната методика на преподаването на език поставя в центъра на обучението усвояването на определена лексика и граматика и я реализира посредством конкретни комуникативни задачи в ситуативни или сюжетно-ролеви игри. Ако приемем, че водеща роля има комуникативната задача, която детето трябва да реши (както постулира комуникативната граматика), нейното решаване трябва да доведе и до усвояването на определена лексика и граматика.

Овладеяването на българския език като втори в парадигмата на комуникативната граматика и с помощта на когнитивната лингвистика

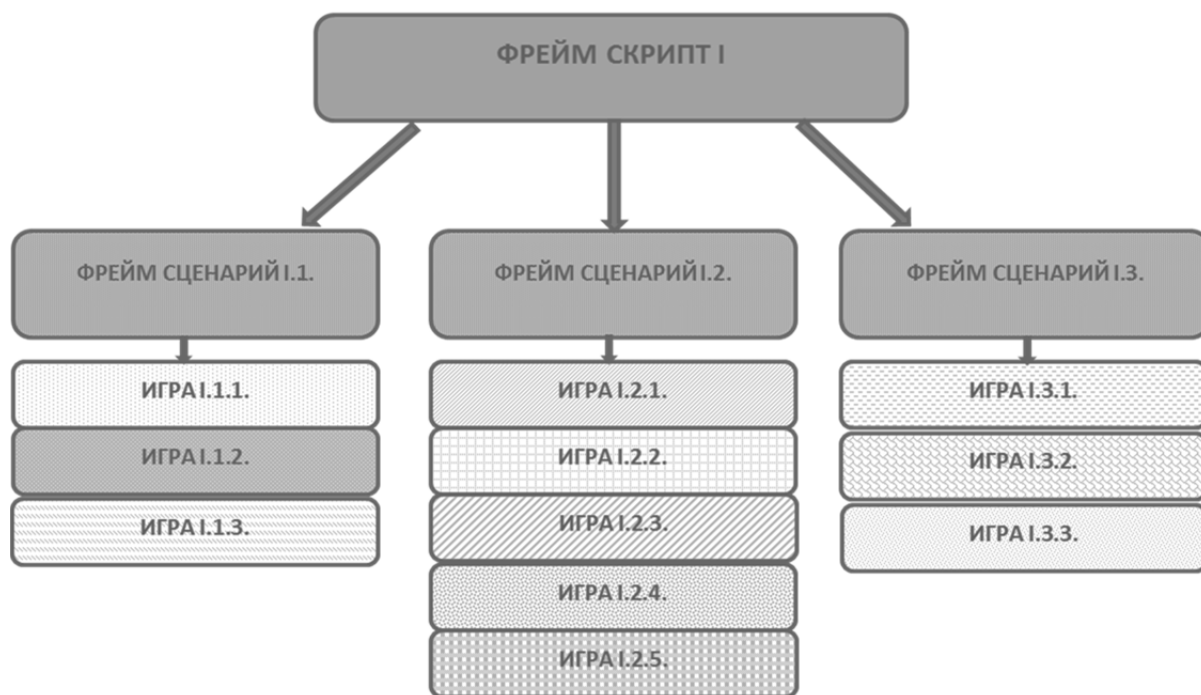
Интересен подход в чуждоезиковото обучение прилагат две изследователки – Олга В. Белякова и Наталия В. Моторина. Те използват концептуален и фреймов анализ за целите на обучението по английски език.

О. В. Белякова предлага лингвокултурни сценарии. Лингвокултурния сценарий тя определя като модел на културно обусловено знание за някаква типова ситуация и го разглежда като единство на културния и на езиковия аспект при усвояването на чужд език. Белякова определя сценария като „динамическа разновидност на фрейма“ (Белякова 2007: 7 – 8). Разработва структура на лингвокултурния сценарий; формулира принципи, които стоят в основата на формалното му представяне; извежда изисквания, на които трябва да отговаря структурата на такъв сценарий. Освен *динамично начало*, което се изразява във вътрешния ход на мислите и логическото им изложение, композицията на сценария според нея има и *статично начало* – локализация на основните и допълнителните компоненти. Изследователката представя разглежданата в лингвокултурния сценарий ситуация като последователност от взаимно свързани и взаимно обуславящи се сцени, в които присъстват *актанти* (действащи лица) и *сирконстанти* (условия и обстоятелства, при които протичат действията). И тъй като по същество лингвокултурният сценарий е разглеждан от Белякова като хранилище от данни за дадена ситуация и като програма за осъществяването ѝ, тя представя сценариите във вид на композиционно-структурни блокове. Те приличат на матрьошка по вертикалата и на разклоняващо се дърво по хоризонталата (вж. Белякова 2007).

Н. В. Моторина работи по сходен модел. Тя разработва лингвокултурни скриптове (*При лекаря; Посещение на ресторант* и др.) и поставя акцента върху прагматичната им страна. Моторина се позовава на редица сериозни изследвания – на културните скриптове на А. Вежбицка; на ключовите идеи на А. Д. Шмельов; на алгоритмичния модел на културните сценарии с когнитивни елементи на В. М. Савицки и А. Е. Плеханов; на лингвокултурните скриптове като единици на дискурса на В. И. Карасик – и дава свое определение на лингвокултурния скрипт. Той е ценностно маркирана, поведенчески алгоритмизирана, етнически детерминирана и вербално и невербално изразяваща се последователност от комуникативни стъпки, формираща узуса на определена комуникативна ситуация (Моторина 2013: 14).

Определението на Наталия Моторина за лингвокултурен скрипт е изчерпателно и подплатено с достатъчно емпиричен материал, който доказва наличието на тези четири елемента в скрипта. Становището на Олга Белякова за лингвокултурен сценарий също е добре разработено и подкрепено с доказателствен материал. И двете изследователки поставят в основата на скриптовете и на сценариите фреймове, конкретизирани в концепти. Това се доближава максимално близо до идеята за действияния характер на фреймовете, развивана от нас. По-сполучливо е обаче *скриптът* и *сценарият* да се разглеждат не като два различни *варианта*, а като два *елемента* от фрейма.

Приемаме виждането на Марвин Мински, според когото фреймът има две нива със слотове. Терминалите на горния ред са запълнени с инвариантни елементи или с константни величини (елементи, които присъстват в почти всяка ситуация), а на долния ред има слотове, които се запълват в конкретната ситуация, защото съдържанието им е вариативно и има променливи величини (вж. Мински 1979). Ако на горния ред на фрейма терминалът е *скрипт*, а слотовете на долния му ред са *сценарии*, ще се получи моделът, представен на Фиг. 1. В този модел нагледно е представена идеята ни, че фреймът има инвариантни и вариативни елементи, които могат да се реализират в езиковото обучение чрез *фрейм скриптове* и *фрейм сценарии*, структурирани на базата на концептуалната рамка на комуникативната граматика.

Фигура 1. Структура на фрейм скрипт

За целите на обучението първоначално се изгражда фрейм скрипт, който има фиксирани елементи за усвояване. Той се актуализира чрез включването на блокове с различно съдържание – фрейм сценарии. От своя страна фрейм сценарият се реализира чрез игри.

Фрейм скриптът е константното начало – в него се съдържат базови данни за комуникативната ситуация. Фрейм сценариите имат относително устойчиви характеристики и съдържат знания, умения и опит, които езиковата личност има от сходни ситуации. Те са необходимият ѝ минимум, за да се ориентира в непознатата ситуация; базата, от която тръгва, за да реши учебната задача. Реализацията им зависи от конкретното измерение на ситуацията в съзнанието, в мотивацията и в поведението на личността, както и от конкретните условия. При децата в предучилищна възраст играта, която е най-променящата се и взаимнозаменяема част в модела, е естественият начин да се случи това.

Предварително се вземат под внимание и се описват всички елементи на фрейм скрипта. Фрейм сценариите също трябва да бъдат предварително уточнени, разработени и описани, за да бъде по-голям ефектът от използването им. Игрите като методически прием имат функцията да „материализират“ сценария, като представят, разширяват и развиват знанията и уменията на детето да комуникира на втория език.

Във *фрейм скрипта* се фиксират граматиката, лексиката, социокултурните знания и комуникативно-прагматичните умения, които детето задължително трябва да усвои във връзка с дадена тема. Във *фрейм сценариите* се планират последователността и начинът за постигане на заложените цели. В игрите това се реализира, като децата са провокирани, насочвани и насърчавани да използват в конкретни комуникативно-речеви ситуации предварително фиксираните в скрипта граматика, лексика и социокултурни познания. По този начин те реализират комуникативното намерение и едновременно с това придобиват знания и комуникативно-прагматични умения на втория език.

Така например, ако използваме фрейм скрипт на тема **Празници**, бихме могли да открием и фрейм сценариите за реализирането му: *Личен празник* и *Специални празници*.

Сценарият *Личен празник* би могъл да се реализира чрез игрите: *Имам рожден ден*, *Рожденият ден на Мая* и *Иван има имен ден*. А сценарият *Специални празници* – посредством игрите: *Коледата на Петър и неговото семейство*, *Утре е Байрам*, *Ханука*, или как празнуват *Адам и Абигейл*, *Василица*.

Основното социокултурно съдържание, което децата трябва да усвоят през тази тема, е:

- ✓ Наличието на две големи групи празници – лични и общи; кое е общото и кое – различното при празнуването им; начини за тяхното празнуване, ритуали, вярвания и т.н. при различните общности.
- ✓ Едновременно с това децата трябва да овладеят етикетни формули и езикови конструкции, които се използват по повод на двата вида празници (*Честит рожден ден!*, *Честит празник!* и др.).
- ✓ Необходимо е да се въвежда и подходящата лексика (*торта, забавление, подарък, баница, светлина, празнувам* и др.), както и предварително заложената в скрипта граматика.

По-голямата част от информацията децата ще получат експлицитно – чрез представяне от учителя и включване в диалози и игри, но другата част ще получат имплицитно, като наблюдават демонстрираното от учителя поведение и отношение (социокултурна специфика; приложимост на определени езикови конструкции; престижност и непрестижност на използвани думи и изрази и т.н.).

Добър съюзник на педагога за тази цел биха могли да бъдат анимационните филмчета. Същата тема може да се разработи с помощта на игри, включващи и анимационни филмчета при изграждането на фрейм сценариите (вж. Балиева 2017). Децата на 5 – 6 години все още по-лесно възприемат зрителни образи и реагират експресивно на информация, постъпила чрез зрението и слуха, която е съпроводена с движение. Съпътстващата социокултурна информация ще се усвои неусетно, ако се използват аудио-визуални средства.

Заклучение

Новото и различното в използването на фрейм скриптове и фрейм сценарии за целите на обучението по български език като втори се състои в комуникативно-прагматичната им ориентация. В основата им стои фреймът като когнитивно-поведенчески конструкт. Това позволява учителят да активира чрез игрите не само вниманието на детето, а да осъществява планомерно въздействие и на по-дълбоко когнитивно равнище, като стимулира естествената за възрастта му любознателност, креативност и словоохотливост. Като последица от това идват усвоената по естествен път лексика и граматично правилната реч, която детето някак неусетно започва да използва в процеса на комуникация.

ЛИТЕРАТУРА

- Балиева 2016:** Балиева, В. Към въпроса за езиковото развитие на децата билингви от гледна точка на когнитивния подход. [Balieva, V. Kam voprosa za ezikovoto razvitiie na detsata bilingvi ot gledna tochka na kognitivniya podhod.] // *Проблеми на устната комуникация (част I)*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2016, 330 – 341.
- Балиева 2017:** Балиева, В. За мястото и ролята на анимационните филми в овладяването на българския език като втори от 5 – 6-годишни деца. [Balieva, V. Za myastoto i rolyata na animatsionnite filmi v ovladyavaneto na balgarskiya ezik kato втори.] // *Язык в координатах массмедия, Медиалингвистика, выпуск 6*. Материалы II Международной научно-практической конференции, 2 – 6 июля 2017 г. Санкт-Петербург, изд. Санкт-Петербургского государственного университета, Институт „Высшая школа журналистики и массовых коммуникаций“, 251 – 253.
- Белякова 2007:** Белякова, О. В. *Лингвокультурный аспект языковой номинации (На материале англоязычных лингвокультурных сценариев „Посещение ресторана“, „Посещение кинотеатра“, „Бытовое обслуживание“)*. [Belyakova, O. V. Lingvokul'turnyj aspekt yazykovoy nominatsii (Na materiale angloyazychnyh lingvokul'turnyh scenariiev „Poseshtenie pestorana“, „Poseshtenie kinoteatra“, „Bytovoe obsluzhivanie“).] Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Самара, 2007.
- Буров, Бурова 2014,** [http:](http://rhetoric.bg/функционализъм-и-комуникативна-грам) Буров, Ст., Л. Бурова. Функционализъм и комуникативна граматика. [Burov, St., L. Burova. Funktsionalizam i komunikativna gramatika.] // *Реторика и комуникации. Лингвистика, комуникации, реторика*. Бр. 14/ 2014, <<http://rhetoric.bg/функционализъм-и-комуникативна-грам>> (28.03.2017).
- Мински 1979:** Минский, М. *Фреймы для представления знаний*. [Minskiy, M. Freymy dl'a predstavleniya znaniy.], <http://royallib.com/read/minskiy_marvin/freymi_dlya_predstavleniya_znaniy.html#0> (22.11.2016).
- Моторина 2013:** Моторина, Н. В. *Лингвокультурные скрипты традиционного коммуникативного поведения в России и Англии*. [Motorina, N. V. Lingvokul'turnye skripty traditsionnogo kommunikativnogo povedeniya v Rossii i Anglii.] Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Волгоград, 2013.